

Софија Мереник
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ОДАБРАНА ПИСМА ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ЉУБОМИРА МИЦИЋА. ПЕТРОВ, КЛЕК И КАНДИНСКИ ПИШУ МИЦИЋУ¹

Анстракт:

Заоставштина Љубомира Мицића која се налази у Одељењу архивске и документарне грађе Народног музеја у Београду садржи изузетно значајну епистоларну грађу. Ту се налазе писма која је Мицић добијао од најважнијих и најутицајнијих домаћих и страних уметника авангарде, фотографије, позивнице за изложбе, каталози, проспекти, Мицићеве белешке... Писма В. Кандинског, М. Петрова и Ј. Клека најзначајнија су сведочанства која се налазе у заоставшини Љубомира Мицића. Она на најбољи начин приказују идеје зенитизма и авангардног часописа *Зенит*, чији је главни идеатор и оснивач био Мицић. Помоћу ових писама откривамо како је функционисала њихова међусобна сарадња, али и нешто о њиховим личностима и карактерима, нарочито Мицића, који је био изузетно тешке и ћудљиве нарави. Главни фокус овог рада би, сходно наведеном, била анализа осам одабраних писама из Мицићеве заоставштине, али и кратак спомен рада на дигиталној обради ове епистоларне грађе.

Кључне речи:

Љубомир Мицић, *Зенит*, зенитизам, авангарда, преписка, Василиј Кандински, Михаило Петров, Јо Клек

1 Напомена: Овај рад, изворно под називом *Значај дигитализације у стручној обради документације на примеру одабране епистоларне грађе из заоставштине Љубомира Мицића Одељења за архивску и документарну грађу Народног музеја у Београду* је нешто измењени извадак (обима око једне трећине) хабилитационог рада за стручно звање кустос, писаног у периоду јуни–новембар 2018. Захваљујем др Весни Круљац, др Ани Богдановић и менторки др Биљани Ђорђевић које су ми саветима и експертизама помогле у истраживању и настанку овог рада.

Одељење за архивску и документарну грађу Народног музеја у Београду поседује јединствену и драгоцену збирку писама која је Мицић током живота примао од својих сарадника у објављивању часописа, припадника и симпатизера зенитистичког покрета, као и многих авангардних уметника и напредних интелектуалаца прве половине 20. века. Приоритетни задатак у стручној обради ове преписке био је да се она класификује, систематизује, евидентира и дигитализује.² Стога дигитализовање епистоларне грађе из заоставштине Љубомира Мицића представља пример позитивне праксе у очувању документарне грађе, оригиналног папирног материјала високог приоритета у поступку дигитализације и заштите од оштећења приликом физичке манипулације. Осим тога, мишљења сам да преписка може и треба да буде јавно доступна истраживачима уметности авангарде начелно, а посебно часописа *Зенит*, те живота и дела Љубомира Мицића, за које постоји велико интересовање у стручним и научним круговима не само у региону већ и шире.

Непосредни повод за писање овог рада лежи у чињеници да сам, на волонтерској пракси у Одељењу за архивску и документарну грађу Народног музеја у Београду, као задужење имала, између осталог, и рад на дигитализацији епистоларне грађе из заоставштине Љубомира Мицића. Ова грађа није у потпуности обрађена, односно дигитализована ни публикована, стога је мој рад замишљен као пример и предлог дигитализације писане грађе, кроз интересантне и индикативне примере Мицићеве преписке, тачније, писама која су њему упућивана.

Љубомир Мицић и *Зенит*

Љубомир Мицић (Сошице, Јастребарско, 16. новембар 1895. – Качарево код Панчева, 14. јун 1971) био је књижевник, публициста, уредник часописа и књига, критичар и теоретичар авангарде. Током треће деценије 20. века посветио се афирмацији *зенитизма* – првог изворно југословенског авангардног покрета – и уређивању часописа *Зенит*, који је правовремено пратио и активно учествовао у креирању међународних авангардних токова. (Golubović i Subotić 1983, 51) Часопис *Зенит*, интернационална ревија за уметност и културу (укупно 43 броја), излазио је у Загребу (1921–1923) и Београду (1924–1926). Први број изашао је у фебруару 1921. и, као гласило европске авангарде, представљао је упориште деловања њеног уредника Љубомира Мицића.³ Његова идеја водила била је да се после трауматичних

2 Као илустрација у овом раду је изложен методолошки поступак стручне обраде одабраних примера, те драгоцене епистоларне грађе, односно формирања метаподатака – у овом случају преписа и превода те групе писама.

3 Исте године Мицић је покренуо и едицију *Зенит*, у оквиру које је објављен *Манифест зенитизма* (1921), чији су аутори Љубомир Мицић, Иван Гол и Бошко Токин.

искустава и катастрофалних последица Првог светског рата на маргинама средњоевропског и балканског подручја креира нова, друштвено ангажована уметност, а свет учини бољим и хуманијим местом за живот.

У основи идеологије зенитистичког покрета и програма часописа стајала је, с једне стране, афирмација изворних култура и уметности Балкана и Истока уопште, а с друге, негација културолошке превласти западноевропске цивилизације. Доминантан је критички приступ и супротстављање традиционалном схватању о надмоћи западне културе. Зенитисти су пледирали за „балканизацију Европе“ и нови Балкан, нову балканску културу и уметност. Носилац овог културног модела био је *Барбарогеније*, нови човек Балкана. (Golubović i Subotić 1983, 46, 166)

Михаило С. Петров, *Портрет Ј. Мишића*, 1924, *Зенит* број 25, 1924, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

Часопис *Zenit* је током шест година излажења, све до забране 43. броја у децембру 1926. године, мењао и развијао свој визуелни идентитет у складу са актуелним дешавањима на тадашњој европској и светској уметничкој сцени. У раној фази, то је експресионизам, потом кубизам, футуризам и дадаизам, да би од једанаестог броја часопис у потпуности прихватио конструктивизам и пао под доминацију идеја и идеологије руских авангардних уметника.⁴ Велики број домаћих и страних уметника и књижевника, међу којима се истичу Вилко Геџан, Винко Форетић Вис, Вјера Билер, Јосип Сајсл *alias* Јо Клек, Маријан Микац, Драган Алексић, Михаило С. Петров, Јован Бијелић, Бошко Токин, Растко Петровић, Милош Црњански, Станислав Винавер и Душан Матић, сарађивали су у раду на часопису *Zenit*. Најдоследнији заступници зенитизма остали су, осим Љубомира Мицића, његов брат Бранко Ве Пољански и супруга Анушка *alias* Нина-Нај. Интернационалном карактеру и космополитском духу зенитистичког гласила допринела су дела ликовних уметника, архитеката

4 Од тада, илустративне прилоге чине референтна ликовна и архитектонска остварења уметника склоних апстракцији и конструктивизму (Василиј Кандински, Александар Архипенко, Лазар Ел Лисицки, Казимир Маљевич, Александар Родченко, Владимир Татлин, Ласло Мохољ-Нађ, Лајош Кашак, Карел Тајге, Луис Лозовик, Јозеф Петерс, Тео ван Дузбург, Ерих Менделсон, Адолф Лос, Јосип Сјасл *alias* Јо Клек и др.)

и књижевника светског гласа.⁵ Репродукције њихових уметничких дела и програмски текстови објављени су у часопису *Зенит*.

Идеје руских авангардних уметника биле су пресудне за формално и садржинско обликовање часописа, као и артикулацију зенитизма зреле фазе. Утицај руских уметника, посебно Василија Кандинског, видљив је у раду Михаила С. Петрова. Петров је први преводио дела Кандинског. Управо је то пресудно утицало да се српски уметник окрене конструктивизму и апстракцији. Јован Бијелић се такође у једном тренутку окренуо апстрактном експресионизму. Он је боравио три месеца у Берлину и Дрездену 1921. године, где је имао прилике да види нека од најбољих дела Кандинског и немачких експресиониста Франца Марка и Макса Пехштајна. Бијелић у том периоду ствара слике *Апстрактни предео*, *Планински предео*, *Борба дана и ноћи*, од којих је последња репродукована у десетом броју *Зенита*. Ова слика налазила се у колекцији Љубомира Мицића све до пред његову смрт 1971.⁶ (Golubović i Subotić 1983, 88)

Врхунац сарадње са руским уметницима авангарде представља двоброј (17/18) ревије *Зенит*, тзв. „Руска свеска“ објављена у децембру 1922, у којем су Лазар Ел Лисицки и Иља Еренбург објавили заједнички текст посвећен руској новој уметности. (Golubović i Subotić 1983, 130) За конструктивистички дизајн овог двоброја заслужан је Ел Лисицки, који је дао нацрт за насловну страну изведен из његових ПРОУН радова.⁷ Било је то једно од првих позитивних и свеобухватних представљања руске авангарде у свету.

Након преласка редакције *Зенита* у Београд 1924. године, излази осмоброј 26–33, који је имао форму календара, функционалистички конципиран графички дизајн и типографска решења, као и нови логотип (*ex-libris*) који је дизајнирао Јо Клек. За радове Јосифа Јо Клека се може рећи да су представљали радикалну иновацију у југословенској уметности тог времена, посебно у домену композиционих склопова монументалног карактера, чак и када се радило о малим форматима. (Golubović i Subotić 1983, 56) Његова медијски хетерогена остварења дала су печат другој, синтетичној фази зенитизма, обележеној снажним утицајем конструктивизма, за разлику од првобитних експресионистичких идеја у којима се нарочито истицао

5 Поред већ поменутих и: Робер и Соња Делоне, Пабло Пикасо, Марк Шагал, Иља Еренбург, Владимир Мајаковски, Александар Блок, Велимир Хлебњиков, Сергеј Јесењин, Максим Горки, Борис Пастернак, Филипо Томазо Маринети, Раул Хаусман, Курт Швитерс, Валтер Гропијус, Георг Грос, Егон Шиле и многи други.

6 Слика *Борба дана и ноћи* данас се налази у сталној поставци Музеја савремене уметности у Београду.

7 ПРОУН је инвенција Ел Лисицког. Суштински, то је његов тродимензионални експеримент са изразито дводимензионалним супрематизмом. Ел Лисицки никада није обзнанио право значење речи ПРОУН, али се претпоставља да је реч скраћеница (са руског) за Пројекат за афирмацију нове културе. Он је ПРОУН дефинисао као тачку од које се са цртежа прелази у архитектуру, односно од дводимензионалног ка тродимензионалном предмету.

Михаило С. Петров. (Golubović i Subotić 1983, 57) Током 1925/26. осећао се замор у графичком обликовању часописа и типографским решењима, а у последњим бројевима коришћен је претежно документарни материјал (писма, полемике, судски списи, памфлети, леци, пароле, фотографије итд.) у илустративне сврхе.

Последњи, 43. број часописа *Зенит* објављен је у децембру 1926. године, након чега је Управа града Београда забранила његово даље издавање, а Апелациони суд подигао оптужницу против Мицића као главног уредника. Основни разлог био је идеолошки неприхватљив чланак др М. Расинова (вероватно Мицића) „Зенитизам кроз призму марксизма“, којим је, наводно, ширена комунистичка пропаганда, а грађани посредно позивани на рушење актуелног друштвеног поретка по узору на Руску револуцију. (Golubović i Subotić 1983, 22) Лjubомир Мицић је 15. децембра 1926. године напустио Београд и, преко Ријеке и Трста, отишао у Париз, где је наставио књижевни рад, објављујући романе на француском језику. После десет година изгнанства, вратио се у Београд, где је 1940. објавио „Манифест србијанства“ у књижевно-политичком часопису *Србијанство*, чији је био уредник и директор. После првог и јединог броја часописа *Србијанство*, готово да сасвим престаје да учествује у књижевном и уметничком животу Београда. (Golubović i Subotić 1983, 165)

Иако на маргини уметничких збивања, Мицић је остао у контакту са великим бројем интелектуалаца, писаца и уметника из иностранства, са којима је водио динамичну преписку. Живећи у сиромаштву посветио се изради „библиофилских свезака“ куцаних на писаћој машини, чија је проблематика била усмерена на евокацију херојске прошлости, угледа и успеха које је зенитизам имао у иностранству, а непризнавање у домовини. (Golubović i Subotić 1983, 165–166) Лjubомир Мицић умро је у старачком дому у Качареву 14. јуна 1971. године од упале плућа. Сахрањен је на београдском Новом гробљу, поред супруге Анушке.

На основу анализе овде предочене преписке и других незаобилазних детаља из Мицићевог авангардистичког деловања, може се много тога сазнати и о њему као особи. У том погледу, писма која добија од Михаила Петрова, Јосифа Јо Клека и Василија Кандинског не говоре само о тим уметницима, већ функционишу и као огледала Мицићеве личности.

Писма одабрана за ову прилику су писма тројице, могуће најутицајнијих и најплоднијих аутора који су у неком тренутку сарађивали са, иначе тешким за сарадњу и преким, Мицићем: Василија Кандинског, Јосифа Јо Клека и Михаила С. Петрова, тројице парадигматских уметника за развој *Зенита* и радикализацију ставова самог Мицића.⁸ (Голубовић и Суботић 2008, 55)

8 И. Суботић каже: „Парадигматички уметници *Зенита* су Михаило С. Петров, Јосип Сајсл – Јо Клек, Александар Архипенко, Василиј Кандински, Владимир Татлин. Ова петорица уметника могла би се сматрати ствараоцима најуже везаним за идеје зенитизма.“

Василиј Кандински је стваралац који чини видљивим руске утицаје радикалних уметничких идеја са јаким упливом на *Зенит*. Његова уметничка дела и програмски текстови суштински су утицали на артикулацију поетике зенитизма и, као такви, били објављивани у часопису *Зенит*.

Јосиф Клек и Михаило С. Петров су два најистакнутија аутора са југословенског терена који су сарађивали са Мицићем, а који су и доцније остварили импозантне уметничке опусе.

Писма наведених уметника упућена Љубомиру Мицићу у време проблемске актуелности зенитизма прворазредан су извор за разумевање комуникацијског модела, успостављања личних контаката и професионалне сарадње, те начина њеног функционисања и природе њихових односа. Управо зато ова писма представљају тежиште експликације овог рада. Осим референтних указивања на садржај и подтекст ових писама, одабрани узорци послужили су као пример стручне обраде и дигитализације епистоларне грађе. Нажалост, узвратна Мицићева писма су недоступна, тако да не можемо да створимо потпуну реконструкцију дијалога, или полемике, између нпр. Мицића и Петрова.

Петров пише Мицићу⁹

Михаило С. Петров, *Аутопортрет*, 1921, *Зенит* број 6, 1921, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

Михаило С. Петров (Београд, 1902–Београд, 1983) један је од најзначајнијих домаћих уметника који је сарађивао са Љубомиром Мицићем и авангардним часописом *Зенит*, нарочито у његовој првој фази током 1921. године. Писао је поезију, ликовне критике, бавио се графичким дизајном. Надахнуће је нашао изгледа најпре у делу Кандинског. Управо је Петров први преводио текстове Кандинског на српски језик, што ће све имати велики утицај на његов потоњи рад. Петров је у часопису *Зенит* објавио репродукције својих графика: у 6. броју (*Аутопортрет* и *Фрагмент наших зрехова*), у 8. броју (*Линолеум*), у 9. броју (такође *Линолеум*), у 10. броју (*Ритам*), у 12. броју (*Линолеум*), у 13. броју (*Зенит*). (Golubović, Subotić 1983, 146) Аутор је

9 На извесним местима, рукопис Михаила Петрова је тешко читљив.

Михаило С. Петров, *Линолеум*, 1921, *Зенит* број 8, 1921, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

Михаило С. Петров, *Ритам*, 1921, *Зенит* број 10, 1921, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

сведеног, геометризованог портрета Љубомира Мицића, који је штампан на насловној страни каталога *Међународне изложбе нове уметности* (*Зенит* бр. 25, 1924, данас изгубљен). (Голубовић и Суботић 2008, 358)

Три Петровљева рада су сачувана у Мицићевој збирци. Сачувано је и неколико писама Михаила С. Петрова Љубомиру Мицићу, чија се тематика односи на часопис *Зенит*.

У Збирци цртежа и графика југословенских аутора Народног музеја у Београду налази се неколико Петровљевих дела насталих у периоду изласка часописа *Зенит*. То су: *Композиција*, 1922, акварел и туш на папиру, у којој се види утицај Кандинског, *Зениту у почит*, 1922, линорез,¹⁰ *Портрет Бранка Ве Пољанског*, 1924, угљен на папиру, *Портрет Љубомира Мицића*, 1924, угљен на папиру, *Зенитова изложба 1924*, 1924, колаж (плакат),¹¹ док је у збирци Југословенско сликарство 20. века слика *Предео*, 1921, уље на платну. На сталној поставци Народног музеја у Београду налазе се четири дела М. Петрова: *Предео*, 1921, *Портрет Љубомира Мицића*, 1924, *Зениту у почит*, 1922. и *Зенитова изложба 1924*, 1924.¹²

10 Поклон аутора Народног музеја у Београду.

11 Плакат је са колажираним деловима, преузетим из каталога поменуте изложбе, најранији колаж у нашој уметности. (Голубовић и Суботић 2008, 358)

12 Сва остала наведена дела М. Петрова, осим слике *Предео*, припадају заоставштини Љубомира Мицића.

Прво писмо Михаила Петрова
Прекуцано писмо:

Београд 26. X 1923.
Уважени господине,

Ваше

писмо, а поготову тон Вашег писма, које ми је данас донела пошта више је него чудан. Опростите што ћу Вам одговорити на одбојан и небарабски начин на оно што би сваки сем мене схватио као непристојност са Ваше стране. Опростите! А ја сам Вам на све то опростио јер Вас добро разумем и јер ми је—признаћу—жао да је до тога морало доћи.

Пре свега, за гласове о којима говорите рећи ћу одмах да су нетачни. Али није наша (Ваша и моја) кривица да људи овде многе ствари погрешно тумаче. Једино из тога схватања могу се извесне особе представити ненепријатељско расположење које сам ако се не вaram негде у друштву манифестовао према уреднику, заправо према човеку Љубомиру Мицићу, на начин који би као да сам рад и нарочито жељан обновити некадашње везе са истим. Не, моје и сликарске и уопште уметничке (речи!) амбиције не иду више за тим да ме стока чита и гледа као борца. Можда једино имам супротна осећања кад ме који догађај наљути (Спасите Путеве!). Онда сам у револту толико далеко (знате му форму, нажалост!) да бих чак и узео реч према нитковима.

Дакле, као што видите, ја сам се помирио са тим да је око мене све сама хуља, аналфабет и свакакви аморални [нечитко]—и ћутим. Зато ми је жао да сте помоћу разних вести били у могућности да продужите свој стари тон према мени. Уосталом—потребно је староме значењу рећи коју јачу и тежу, зар не. Него оставимо то! Да се ми кад год сретнемо у истом месту треба много обостраних жртава, а Ваша тврдоглавост (не желим да вређам јер за то нећу да имам разлога!) и мој понос све то тешко подноси.

Међутим, што се тиче мојих ненепријатељских расположења према Вама, они леже на чудној основи тј. према Вама као човеку (кад не вређате), и потпомогнути су јако, врло јако положајем у који Вас је средина ставила. Дубоко сам уверен да Ви тај положај ни као писац, а још мање човек, не заслужујете и манифестујући при свакој дебати о Вама такво расположење (Ви: с планом!) могли су некоји схватити у мени погрешно оно, што сваки човек—Човек—мора на мој начин и једино тако третирати.

Могу да завршим. Као што видите – ствари за које сте имали материјала да ми пишете оно писмо стоје сасвим супротно. А да су стајале другачије – верујем [нечитко] да бих имао куражи бити непосредан. Поштујте Вас
Мих. С. Петров

П. С. Она „чудна основа“ односи се на наше данашње државе и није ништа нарочито.

Ово писмо је важно и индикативно за разумевање Мицићеве личности, можда више но Петровљеве, уколико истражимо историју сукоба ове двојице. На почетку сарадње, 1921. године, Мицић је о Петрову писао: „Врло млад и врло афирмативан. Наша нова вредност. Треба је само осетити.“ (Голубовић и Суботић 2008, 357) Међутим, на основу овог писма закључујемо да су се у међувремену идилични односи покварили, да је постојао, ако не отворени, оно латентни сукоб између Мицића и Петрова. Основа сукоба највероватније се налази у различитости нарави, али и приступа уметности ове двојице јаким личности и аутора. Петров, слободарског духа и опуштенији, толерантнији, за свакодневни живот свакако рационалнији и практичнији, не прихвата апсолутну идентификацију са покретом *Зенит*, те самим тим, 1922. године, одбија послушност ауторитарном вођи, Мицићу. Још један разлог прекида сарадње у овом периоду је Петровљево учешће у другим авангардним покретима, које Мицић није уважавао (нпр. код Драгана Алексића у *Дади*, коју Мицић прво хвали, а касније презре). Период од 1922. до 1923/1924. је период кризе у односима Петрова и Мицића, па и писмо одзвања тим тоном кризе у сарадњи и комуникацији. Осећа се и доза револтираности према окружењу и стању у друштву. То се нарочито огледа у делу у коме каже: „Дакле, као што видите, ја сам се помирио са тим да је око мене све сама хуља, аналфабет“. Можда тиме стављајући до знања Мицићу да би и он (Мицић) требало да буде мање плах и прек. Петров изражава жаљење што је, на основу неких старих гласина о њему, Мицић и даље остао при делимично неповољном ставу. Ипак, Петров има разумевања за такав Мицићев став и како сам пише: „Међутим, што се тиче мојих ненепријатељских расположења према Вама, они леже на чудној основи тј. према Вама као човеку (кад не вређате), и потпомогнути су јако, врло јако положајем у који Вас је средина ставила. Дубоко сам уверен да Ви тај положај ни као писац, а још мање човек, не заслужујете.“ Петров на овом месту показује огромну дозу људског разумевања и толеранције. Јасно му је да је Мицић игнорисан у јавности, непожељан, чисти аутсајдер који живи и ствара на маргинама друштва – делимично својом вољом и због својих ригидних ставова, одбијањем сваког компромиса, делимично вољом тог истог друштва. Једнако критички расположен према политичкој и друштвеној ситуацији у Краљевини тих година (што ће показати и својим потоњим делима из тридесетих, па и из педесетих), Петров мирно и без ексцеса прима те немиле чињенице. То се

не би могло рећи за огорченог Мицића, чији ће критички, врсно писан, озлојеђени и данас надалеко чувени критички памфлет „Хвала ти, Србијо лепа!“¹³ из 1925. године ставити једну од закључних тачака не само на *Зенит* већ и на његово деловање у друштву. Залупиће му у лице сва врата друштва које тако брутално и бескомпромисно критикује. Преостало је само напуштање земље.

Нажалост, нису нам доступни ни Мицићево иницијално писмо, ни његов одговор на Петровљево писмо, тако да се не може стећи комплетна слика о догађајима који су довели до постепених сукоба и разилажења у мишљењу, који ће ипак убрзо бити делимично превазиђени. Њихови односи ће се поправити почетком 1924. године, када *Зенит* прелази из Београда у Загреб, (Golubović i Subotić 1983, 146) али, како ћемо даље видети, никада неће повратити присну уметничку, авангардистичку везаност и знатну блискост ставова као у раном периоду (1921), када је Петров био млада звезда *Зенита* и када је урадио своја, за појмове југословенске авангарде, најважнија дела – „линолеуме“, ¹⁴ укључујући ту и најпознатији, *Аутопортрет с лулом*.

Друго писмо Михаила Петрова:

Прекуцано писмо:

Пожега 22-I –24.

Поштовани господине,

Опростите што сам нажалост из тоталног непознавања [нечитко] прећутао са писменим одговором на Ваше прво писмо одн. позив на учешће при интернац. изложби. Велим писменим одговором јер сам усмено изјавио г. Ве Пољанском да ми је нажалост било немогуће одазвати се позиву из простог разлога: одавна већ не могу да изађем из оквира сликања за пар ципела.

Захвалан сам Вам на изложби и молим Вас да примите уверење да ме је Ваш позив да учествујем крај неколицине европљана необично почаствовао. Велим неколицине европљана и мислим на оне које сам имао прилике видети некад у Галерији Зенита у Загребу и приликом оне комбиноване моје посете [нечитко]. Иначе-ма да излажем са свима могућим и свашта-будите уверени да ми, кад бих имао штогод за какву изложбу-друштво оних

13 Ево само једног сликовитог краћег одломка: „Не замери, Србијо: ја не могу да ласкам твојој умишљеној лепоти, као твоји припузи и пеликани. Ја не умем да музем стеоне државе. Ја нисам твој стрвинар ни твој сисавац. Ја сам само песник, слободан и нов. Слободно мислити – први је услов културе. Ја знам, ја видим: све што те данас сачињава – лаж је – брзоплета лаж и подвала. Ти си постала Елдорадо свих европских скоројевића. Твоје дно је плитко, твоји греси су дубоки. Ми хоћемо да продубимо твоје корито, јер тешко се плови ако је дно плитко.“ *Зенит* бр. 36, октобар 1925.

14 Графике у техници дубореза линолеума као подлоге.

сликара југословенских којима бисте такође послали позив (Р. С. у позиву мени!) било далеко више неког [нечитко] него ме друштво оних са којима у последње време вешам своја-платна.

Рекао сам!

Иначе Вас молим да ми учините две добротe:
срдечно поздравите Ве Пољанског коме не пишем на [нечитко]
јер још нисам писао Гаври кога би то [нечитко] јер га молим
и пошаљите ми каталог изложбе кад буде отворена.

Надам се да ме нећете одбити и молим Вас да крај свога мишљења
примите уверење мога поштовања.

Мих. С. Петров

Писмо од 22. јануара 1924. писано је у периоду када су се односи Петрова и Мицића помало нормализовали или „отоплили“. Те године Петров ради портрете Мицића и Пољанског, дизајн за 77 *самоубица* и поменути плакат (колажни) за Међународну изложбу. Ипак није у потпуности отписан, нити је он сâм заувек отписао сарадњу са *Зенитом*. Пише Мицићу да му је захвалан што га позива да учествује на Зенитовој међународној изложби 1924. године, али, суштински, одбија да излаже, из, како разумемо његове речи, финансијских разлога, односно јер „одавна већ не могу да изађем из оквира сликања за пар ципела“, покушавајући да објасни да ради за опстанак и голу егзистенцију.¹⁵ Оправдање налази и у тврдњи да „нема инспирацију“. Даље, у љубазном тону, могуће и патронизујућем, да не разљути Мицића, пише како је врло захвалан и почаствован што га је Мицић позвао да учествује и излаже своја дела на Зенитовој изложби, као и да је раније имао прилике да види дела европских уметника која су била у Зенитовој галерији у Загребу. Између редова схватамо да Петров како-тако покушава да се осамостали као уметник који је изашао из покрета, али не само да је отворен за даљу сарадњу (под својим условима) већ и да су му добро позната дешавања на пољу авангарде (која спознаје упркос томе што није близак Мицићу). Али на крају пише „примите уверење мога поштовања“, као тачку на ово претежно формално и са минимумом емоција писано писмо.

Треће писмо Михаила Петрова:

Прекуцано писмо:

Пожега 11– II –24.

Поштовани Г. Мицићу,

Интересантна је ствар да сам прво ја био неразумљив, а сада Ви чините исто! Но ако ме ви нисте онда разумели, и то у незнатним ситницама-ја Вас добро разумем.

15 То је такође један од елемената сукоба два уметника, што тврди и Ирина Суботић. (Голубовић и Суботић 2008, 358)

Толико и— basta!

Био сам већ заборавио да сам некад, у Загребу, покушао да начиним Ваш портрет. Ако сам се кадгод ичега и сетио-увек ми се чинило да је он уништен. Међутим у 25 бр. Зенита кога јуче примих, изненадило ме кад сам наишао на своје име. Чудно. Можда још и са једно ХМ!-како би то Ви у сличној прилици рекли. Још ме више чуди нека слика бр. 101 везана за моје (?) име. Мислим да је ипак требало (узимам Ваше обичаје) да ме претходно о овим стварима обавестите. Свакако Вас молим да ми јавите што подробније о целој ствари као и о томе која је и каква та слика-ако је моја. Надао сам се да ће за овом пошиљком доћи и какво писмо као објашњење-но сво прође и данашња пошта а писма нема!

Број ми се свиђа-нарочито нека места из Вашег Нека се не заборави. Има у томе много и много истине! А Кандински ме пријатно обрадовао. Ипак колос! Имате ли га у боји?

Очекујем разјашњење и [нечитко] оних неразумљивих места. Иначе Вас лично разумем.

Поздрав-Петров

Р. S. Нека се г. Пољански ипак јави и пошаље оно што је обећао. Потребно ми је необично-имао сам Ваш већ. А надам се да у обећаној није као они Московци. Зашто? —но јер је то Пољански, а мене бар не би требало да заборави!

МПетров

Р. S. S. Молим Вас-будите добри па ме известите шта стаје исцртани табак (без хартије) у штампарији која штампа Зенит. Потребно би било за ово. Културну [нечитко] (јака [нечитко] иначе међу овим шкембартима!), која би хтела да [нечитко] у својој едицији некоје одржана предавања за народ.

У овом писму из фебруара 1924. године, поново примећујемо нешто оштрију реторику Петрова. Односи показују „игру“ топло-хладног: Петров се труди да сачува свој интегритет, а са Мицићем је тешко комуницирати, он ради искључиво по своме. Петров је зачуђен што је у 25. броју *Зенита* објављена репродукција слике уз коју се спомиње његово име. У питању је Мицићев портрет који је Петров урадио у Загребу и који је приказан на Зенитовој изложби. Већ смо напоменули да су се, након изласка 25. броја *Зенита* у фебруару 1924. године, до априла, када је одржана Зенитова међународна изложба у Београду, односи између Петрова и Мицића поправили. Међутим, видно је негодовање Петрова — зашто није обавештен раније и сл. Упркос овим несугласицама, Петрову се свиђа нови број *Зенита*, посебно репродукција дела Кандинског, за коју пита Мицића да ли је има у

боји. Петров се очигледно труди да задржи куртоазни однос са Мицићем, негде повлађујући и хвалећи, негде негодујући. Изгледа као да се Петров колеба које речи да употреби да би се пређашњи сукоб умањео, а не даље проширио.

На крају, из сва три писма је јасно да Петров више никада не може прићи *Зениту* и Мицићу са оним младалачким полетом и поверењем са којим је пришао 1921. године, не више после, чини се, пуно увреда и тешких речи које је од Мицића примио. Уздржан је, и на фини начин Мицићу спочитава презир који овај гаји према многим југословенским уметницима. У једној краћој дигресији, нека буде дозвољено да поменемо да су сарадњу са Мицићем, већ у првој развојној фази *Зенита*, напустили (могуће и да су отерани?) Милош Црњански, Растко Петровић, мало касније и Јован Бијелић (претходно, 1921. године, слављен као једини авангардни сликар),¹⁶ а у једном тренутку и Иван Гол и Бошко Токин, уз Мицића, водеће личности југословенске авангарде двадесетих и *Зенита*. Такође, Мицић никада није имао лепе речи за многе уметнике и у *Зениту* их чак извргава критици, ако не и руглу: „Сава Шумановић је хладан, прорачунат, дескриптиван, неиндивидуалан; Сибе Миличић имитира Мари Лорансен;¹⁷ Настасијевић је монотон, а Добровић – динамично егзалтиран.“ (Голубовић и Суботић 2008, 50–51) Отуда и Петровљева уздржаност, јер нити је био спреман нити је желео да на сличан радикално-негаторски и нихилистички начин говори и пише о својим колегама уметницима.

Оправдана претпоставка је да је Мицић од почетка покрета и рада на часопису *Зенит* имао нетолерантан став према сарадницима. То је потврђено и једним од његових завршних текстова „Легенда о мртвом покрету или између зенитизма и антизенитизма“, са слоганом „ко није за зенитизам тај је против зенитизма“ (у последњем, 43. броју). (Голубовић и Суботић 2008, 62) Оваква искључивост довешће га до готово потпуног губитка сарадника, следбеника и пријатеља по гашењу *Зенита*, после 1925. године.

Клек пише Мицићу¹⁸

За разлику од Петрова, који је обележио рану („експресионистичку“) фазу *Зенита*, Јосип Сајсл (Крапина, 1904 – Загреб, 1987), у зенитизму знан као Јосиф Јо Клек, носилац је централне („зреле“) фазе *Зенита* (1923–1925). У Београд је дошао 1923. и одмах се укључио у зенитистички покрет.

16 Ипак, Слика бр. 9 (*Борба дана и ноћи*) остаће у Мицићевој колекцији до краја његовог живота. Данас се налази у Музеју савремене уметности у Београду.

17 За потврду те тезе *Зенит* објављује репродукцију његове слике *Две лутке*.

18 На извесним местима, рукопис Јосифа Клека је тешко читљив.

Он је сада, а не Петров, та велика млада нада са којом треба рачунати. Излагао је на међународним изложбама *Зенита* (Београд, Букурешт, Билефелд, Москва). Његове радове – колаже, фото-монтаже, архитектонске нацрте, аквареле, темпере, скице за позоришне костиме и завесу, цртеже/рекламе – *Зенит* је објављивао на својим страницама. Клек је исто тако радио графичку и типографску опрему и илустрације појединих *Зенитових* издања. (Голубовић и Суботић 2008, 56–57) Сајслов/Клеков зенитистички уметнички и мултидисциплинарни¹⁹ опус обележен је појмом који је Мицић одмах усвојио као симбол зенитистичке „синтезе уметности“²⁰: ПАФАМА (скраћеница, немачки: Papier-Farben-Malerei), а на српском језику АРБОС (Артија-БОја-Слика). Клекова дела указују на широка интересовања јер су рађена у духу дадаизма, футуризма, као и експресионизма, конструктивизма и апстракције.

Из заоставштине Љубомира Мицића издвајају се два писма Јосифа Клека, која се односе на њихову сарадњу у *Зениту*, као и на разлоге њиховог сукоба. У Збирци цртежа и графика југословенских аутора Народног

Јосиф Клек, *Костими за Зенитистичко позориште*, 1923, *Зенит* број 24, 1923, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

Јосиф Клек, *Рекламе*, 1924, *Зенит* број 34, 1924, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

¹⁹ Служио се типомонтажом, монтажом фотографије и слова, фотографијом и текстом, фотографијом и фотографијом, као и фотографијом, цртежом и бојом. (Голубовић и Суботић 2008, 56–57)

музеја у Београду налази се неколико Клекових дела насталих у периоду изласка часописа *Зенит*. То су: *Зенит* – *зенитизам*, 1923, колаж, папир, туш, четка и перо на папиру; *Миломборск*, 1923, колаж, папир на папиру; *Рекламе*, 1923, акварел и туш на папиру; *Неверо моја*, 1924, колаж, папир на папиру; *Људи су убице*, 1924, колаж, папир, туш и четка на папиру; *Нацрт за Зенитеум I*, 1924, оловка, мастило, туш и четка на папиру; *Нацрт за Зенитеум II*, 1924, оловка, туш и четка на папиру; *Конструкција за фабрику*, 1924, туш и четка на папиру кашираном на папир; *Помозите студентима*, 1924, плакат, штампа; *Симетрије у простору*, 1924, колаж, папир на папиру; *Конструкција 56*, 1924, колаж, папир на папиру; *Вила Зенит*, 1924–1925, акварел на папиру; *Плакате*, 1925, акварел и туш на папиру; *Во имја зенитизма*, 1925. (коаутор Лб. Мицић), колаж, папир на папиру. На сталној поставци Народног музеја у Београду налазе се два дела Ј. Клека: *Рекламе*, 1922. и *Нацрт за Зенитеум I*, 1924.²⁰

Јосиф Клек, *Нацрт за Зенитеум*, 1924, *Зенит* број 35, 1924, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

Прво Клеково писмо:

Прекуцано писмо:

Poštovani gospodine,

Ja već gotovo mesec dana, dnevno pokušavam, da napišem taj list u kojem bih trebao da se opravdam.

Nisam ga nikad dovršio zato jer sam siguran o tome da se ni časa nisam ogrešio o sam zenitizam, koji leži sigurno i čvrsto u meni, i kojega se neću i ne mogu odreći. Samo volja za realizaciju zenit. balk. arhitekture i slikarstva vodila me na tehniku (to nije za mene bilo lako, i bilo je pod, stenovitim uslovima) a krivo me se onda zato nazivali karijeristom. Ako sam odlučio da radim med onim ljudji, koji to jesu.

Iako sam imao, kroz ovo zadnje vreme, mnogo da preturim, progutam i stradavam, jer jesvaki čovek osetio dužnost da me zamori, ja znam

20 Сва остала наведена дела Ј. Клека припадају заоставштини Лјубомира Мицића.

i sam si neću oprostiti to da vam se nisam javljao, maker sam u isto vreme radio zenit. slike i mislio na vas.

Sasvim poslednji slučajni naš susret, sasvim me razočarao. Svejedno, ne verujem gosp. Miciću, da ste vi i načas posumnjali u mene.

Primate mnogo srdačnih pozdrava od sasvim vašeg zenitiste.

Josif Klek

Zagreb, 24. XI 1923.

У овом писму из новембра 1923. године, Клек, тада деветнаестогодишњак, очигледно се правда Мицићу због његових оптужби за нелојалност *Зениту*.²¹ Он покорно истиче своју оданост зенитизму и његовој идеји, које се „никада неће одрећи“: „Sasvim poslednji slučajni naš susret, sasvim me razočarao. Svejedno, ne verujem gosp. Miciću, da ste vi i načas posumnjali u mene.“

Такође, Клек спомиње рад на ликовним делима која су прожета идејом зенитизма. Иако га неки (можда и сам Мицић, што из писма није довољно јасно) сматрају каријеристом, он се превише не обазире на то јер је „воља за реализацијом зенит. балк. архитектуре“ оно што га покреће на рад. Себи неће опростити што се није јављао Мицићу, иако је у исто то време радио зенитистичке слике. Из овог писма ишчитавамо Клекову веру у зенитизам и оданост зенитистичким идејама, као и поштовање и уважавање према Мицићу, *spiritus movensu* овог авангардног покрета. Овде су и оданост и извесна покорност у тону писма (као и код Петрова) у мирољубивој функцији – сачувати добре односе са Мицићевим ауторитетом без обзира на његове испаде и „отписивања“ аутора, не разљутити га. За разлику од Петрова, Клек се топлије поздравља на крају писма: „Primate mnogo srdačnih pozdrava od sasvim vašeg zenitiste“. У значењу: ништа се није променило, ја сам и даље зенитиста, немате разлога за љутњу.

Друго Клеково писмо:

Прекуцано писмо:

8. decembar 1923.

Vrlo poštovani gospodine.

Ja sam primio Vaše pismo, na kojem Vam mnogo zahvaljujem. Ono me je dosta obradovalo, jer ja ga nisam uzeo sasvim onako strogo kako bih ga mogao uzeti. Ali postoji nešto, što mi se već desilo nekoliko puta, najčešće sa g. Poljanskim ređe s Vama g. Miciću. Hteo bih da Vam to bezuvetno saopštim. Meni je tako često naglasio, kako je, doći do glasa, ili dati se zapaziti, moguće jedino u Zenitu i preko Zenita.

21 Мицић му вероватно замера сарадњу с другим уметницима изван *Зенита* или испробавање незенитистичких уметничких или архитектонских концепата.

Zato, jer se slično iz Vašeg celog lista da razumeti, ja sam se pobojavao, da me niste možda sasvim krivo uzeli.

Nikako neću, da i na čas mislite, kako sam ja zenitist, jer mislim kroz njega što postići. Ili da sam, što je još gore, pokušao negde nešto drugo, pa uvidevši da ne ide, da sam se vratio Zenitu. Ne nikako. Vi ćete to možda nazvati naivnošću ako kažem da mi nije stalo ni do kakve slave. I znam da mi je sve to još tako rečeno daleko i da moram još mnogo mnogo raditi. Uopšte mogu najiskrenije da kažem, kako nisam ni načas pomišljao na bilo kakvu dobit u Zenitu. (mislim dobit materijalnu narav).

Ako me Vi g. Miciću smatrate neozbiljnim zenitistom, onda znam, da vi za to imate razloga, pa stoga imate i pravo.

Jednoga se ali [нечитко] i ne mogu odreći. Da radim zenit. slike. Tako ja ću raditi (za mene je to ponovo [нечитко] jedina potreba) i bit ću Vam mnogo zahvalan ako ćete hteti videti i [нечитко] moje slike kao i do sada.

Da g. Mikac sa [нечитко] zenitizma u [нечитко] mnogo me je obradovalo. Molim Vas, prenesite mu moj pozdrav.

Ja ću nekoje ispite položiti na tehnol. pre Božića. Kako imam još i pisanije da predam, bit ću narednih tjedan dana veoma zaposlen. Onda mi dolaze ferije (1 maj) u kojima bih hteo još mnoge zen. slike da ostvarim. Hteo bih također da pokušam održati predavanje o zenit. slikarstvu ovde u dem. stud. klubu, na što se već celu godinu spremam al se ne usuđujem. Raduje [нечитко] ili imam već [нечитко] ću u najskorije vreme. Mnogo i srdačno Vas pozdravlja Vaš Klek.

Писмо од 24. новембра 1923. године очигледно није било довољно да разувери Мицића (а изгледа ни Пољанског) у оданост Јоа Клека. Права је штета што, у ових пар недеља између два писма, немамо Мицићев одговор, али је извесно да је он несмирен и вероватно поставља нова (непријатна) питања Клеку. Зато он убрзо поново пише, 8. децембра 1923, у још снажнијем тону правдања и покушаја мирољубивог уметничког саживота. Брани се: „Uopšte mogu najiskrenije da kažem, kako nisam ni načas pomišljao na bilo kakvu dobit u Zenitu. (mislim dobit materijalnu narav).“ Клек се служи уверавањима (као да се заклиње): „Jednoga se [...] i ne mogu odreći. Da radim zenit. slike.“ Правда се: има обавезе на факултету, па не стиже да се бави уметношћу. Као коначан доказ оданости, он припрема предавање о *Зениту* и планира даљи рад на зенитистичким сликама. Опет срдачни поздрави у овом изразито мирољубивом писму: „Mnogo i srdačno Vas pozdravlja Vaš Klek.“

На крају, Јо Клек, правим именом Јосиф Сајсл, остварио је, по сопственом сазревању и окончању сарадње са *Зенитом* и *Зенита* самог (1925), заиста бриљантну каријеру као архитекта после 1929. године. Био је запослен у Одјелу

за регулациону основу града Загреба на пословима генералног урбанистичког плана. Био је пројектант модернистичког Југословенског павиљона на *Светској изложби* у Паризу 1937, за који је награђен златном медаљом *Grand Prix* ове престижне и по многим политичким и уметничким одликама историјске *Светске изложбе*. Добитник је и Ордена легије части француске владе. (Голубовић и Суботић 2008, 329–330) Мицић је тада био далеко. Сајсл више није морао да се правда и брани за успехе постигнуте изван *Зенита*. Међутим, *Зенит* је његовом уметничком и архитектонском формирању допринео и кроз животно искуство и кроз неограничену креативност, која се свакако морала одразити на његова потоња успешна архитектонска и друга остварења.

Кандински пише Мицићу

Василиј Кандински (Москва, 1866. – Неји на Сени, 1944) један је од најзначајнијих представника апстрактне уметности у свету. Школован у Москви и Минхену, он у раној фази Совјетске револуције Лењиновог периода, до 1924. године, преузима више важних функција: од 1919. до 1921. био је директор Музеја сликарске културе у Москви; члан ИЗО – Народног комесаријата просвете; потпредседник Академије уметничких наука у Москви и др. Можда

је најзнаменитија његова педагошка активност у школи ВХУТЕМАС (Виша уметничко-техничка радионица), (Голубовић и Суботић 2008, 327) која је, као нова револуционарна творевина, настала 1918. године на темељима затворене Школе сликарства, вајарства и архитектуре. Кандински због програмског сукоба с другим револуционарним уметницима, пре свега Маљевичем, напушта и ову школу и Русију. Од 1922. године је у школи Баухаус у Вајмару, где ће као педагог и писац више трактата о уметности (*О духовном у уметности*, *Тачка и линија на површини*, *Духовна хармонија у уметности*, *Есеји о уметности и уметницима*) радити све док школу не затворе нацисти 1933. године.

Са *Зенитом* и Мицићем је сарађивао и дописивао се из Вајмара. Својим теоријским и ликовним делима остварио је велики утицај на Љубомира Мицића, док је и сам сарађивао у раду

Василиј Кандински, *Акварел*, *Зенит* број 25, 1924, извор: Дигитална Народна библиотека Србије

на часопису *Зенит*. На основу писама која је Кандински слао Мицићу, а која су сачувана у заоставштини Лјубомира Мицића, сазнајемо нешто о тој сарадњи. У прилогу се налазе два писма, једно писано на француском, друго на немачком језику, као и дописница на немачком језику.

У Збирци цртежа и графика страних аутора Народног музеја у Београду налазе се два дела Василија Кандинског настала у периоду изласка часописа *Зенит*. То су: *Violet*, 1923, литографија у боји, и *Orange*, 1923, литографија у боји. На сталној поставци Народног музеја у Београду налазе се два дела Кандинског: *Биниц на Рингену*, 1901, уље на картону и *Violet*, 1923.²²

Прво писмо Кандинског:

Прекуцано писмо:

Weimar 1. I 24.

Südstr. 3

Monsieur Lioubomir Mitzitch, Belgrade.

Monsieur,

Je vous remercie aussi que la redaction du „Zenit“ de votre invitation de prendre part à votre exposition internationale.

Malheureusement ça m'est impossible d'envoyer des tableaux à cause des frais du transport. Mais j'ai donné ordre à mon représentant, Mr. Karl Nierendorf, Berlin – Köln, de vous envoyer 4 aquarelles et 2 de mes dernières lithographies. Les aquarelles sont: 1. No 54, 1923 – 60 doll. 2. No 70, 1923 – 75 dol., No 92, 1923 – 60 dol., No 97, 1923 – 100 dol. Les lithographies: 1. „Violet“ 1923, 2. „Orange“ 1923 imprimées à l'atelier typographique de „Staatl. Bauhaus“ à Weimar sous mes instructions personnelles – chaque une à nombre de 50 exemplaires numérotée et signées. Prix: „Violet“ à 3 dollars américains, „Orange“ à 5 dollars.²³

„Brèves indications“: né à Moscou 1866, étudié à l'université de Moscou, l'art à l'académie de Munich, professeur à l'école des Beaux arts de Moscou, élu 1920 comme professeur de l'université de Moscou (section d'art nouveau), vice-praesident de l'„academie des sciences d'art“ de Moscou. Ier vice-praesident honoré de „Museum of modern art“ – „Société anonyme“ de New York, maître (professeur) de „Staatliches Bauhaus“ de Weimar. Auteur des livres: „Über das Geistige in der Kunst“, Munich, 3ème édition 1912, „Klänge“, Munich 1913, „Kandinsky“, monographie, Berlin, 1913, „Кандинский“, monographie, Moscou 1918, édition du „Der Blaue Reiter“, Munich, 2ème édition 1916, album graphique „Kleine Welten“, Berlin 1922, traduction anglaise de „Geistiges“ – „Spiritual harmonie of art“, London 1914, „Om Konstären“, brochure, Stockholm 1916, des articles dans des journaux d'art etc.

22 Дела В. Кандинског *Violet* и *Orange* припадају заоставштини Лјубомира Мицића.

23 Au cas de vente Mr K. N. pourra vous envoyer sur désir des duplicats des lithographies.

Vous choisissez ce que vous aurez besoin. Je vous prie de me faire savoir d'arrivée de mes travaux.

Recevez, Monsieur, l'expression de mes meilleurs sentiments.

Kandinsky

Превод писма:

Vajmar 1 I 24.

Südstr. 3

Gospodin Ljubomir Micić, Beograd

Gospodine,

Zahvaljujem Vama i redakciji „Zenita“ za Vaš poziv da učestvujem na Vašoj međunarodnoj izložbi.

Nažalost, nemoguće je poslati slike zbog transportnih troškova. Ali, poručio sam da Vam moj zastupnik, gosp. Karl Nierendorf, Berlin – Keln, pošalje 4 akvarela i 2 moje poslednje litografije. Akvareli su: 1. No 54, 1923 – 60 dolara, 2. No 70, 1923 – 75 dol., No 92, 1923 – 60 dol., No 97, 1923 – 100 dol. Litografije: 1. „Violet“ 1923, 2. „Orange“ 1923, štampane su u tipografskom ateljeu Staatl. Bauhaus u Vajmaru po mojim ličnim instrukcijama – svaka u tiražu od 50 primeraka, numerisane i popisane. Cena: „Violet“ po 3 američka dolara, „Orange“ po 5 dolara.²⁴ „Kratka beleška“: rođen u Moskvi 1866, studirao na Moskovskom univerzitetu, umetnost – na Minhenskoj akademiji, profesor na Umetničkoj školi u Moskvi, izabran 1920. za profesora Moskovskog univerziteta (odsek nove umetnosti), potpredsednik „Akademije umetničkih nauka“ u Moskvi. Prvi počasni potpredsednik „Museum of modern art“ – „Société anonyme“-a u Njujorku, majstor (profesor) „Staatliches Bauhaus“-a u Vajmaru.

Autor knjiga „Über das Geistige in der Kunst“, Minhen, 3. izdanje, 1912, „Klänge“, Minhen 1913, „Kandinsky“, monografija, Berlin, 1913, „Кандинский“, monografija, Moskva, 1918, izdanje „Der Blaue Rieter“-a, Minhen, 2. izdanje, 1916, grafički album „Kleine Welten“, Berlin, 1922, engleski prevod „Geistiges“-a – „Spiritual harmonie of art“, London, 1914, „On Konstnären“, brošura, Stockholm, 1916, članci u umetničkim novinama itd.

Vi izaberite ono što Vam je potrebno. Molim Vas da mi potvrdite prispeće mojih radova.

Primite, Gospodine, izraze mojih osobitih osećanja.

Kandinsky

За ово писмо Василија Кандинског од 1. јануара 1924, могло би се слободно рећи да је једно од најважнијих у целокупној заоставштини

24 U slučaju prodaje, ako biste želeli, gosp. K. N. mogao bi da Vam pošalje duplikate litografija.

Љубомира Мицића. Пре свега јер у њему Кандински спомиње Зенитову међународну изложбу из 1924. године и захваљује се на позиву који му је упутио Мицић. Ипак, због трошкова транспорта прихвата да пошаље графике, али не и слике. То је и учинио преко свог заступника Карла Нирендорфа. Ово писмо садржи једну од ретких аутобиографских бележака Кандинског, где се наводе датум и место његовог рођења, где је студирао и предавао, као и књиге које је написао. (Голубовић и Суботић 2008, 327)

Писмо је потпуно службено. У њему, Кандински дистанцирано представља себе кроз сажету биографију и библиографију, а фокусиран је готово искључиво на техничке ствари транспорта и цене радова, са претпоставком да се они могу продати. За разлику од сложених односа Петрова и Клека са Мицићем, који се јасно виде у њиховим препискама, овде нема ни таквих односа ни таквих тонова, будући да се Мицић и Кандински не познају лично. Такође, Мицић је сада тај који се, готово покорно, приклања одлукама великог уметника. Да је тако види се из чињенице да је Мицић већ у *Зениту* бр. 5 објавио текст о Кандинском, истичући га као најугицајнијег уметника модерног доба. У 36. и 37. броју *Зенита* публикован је чланак Кандинског „Апстрактна уметност“, који је наменски писан за *Зенит*. (Голубовић и Суботић 2008, 327)

Друго писмо Василија Кандинског:

Прекуцано писмо:

Weimar

17 I 24.

Südstr. 3.

Sehr geehrter Herr Mitzitsch,

ich danke Ihnen bestens für Ihren Brief und für die Zusendung Ihrer Zeitschrift, die mich sehr interessiert hat. Vielleicht müssen und können hauptsächlich dir Slaven die ganze heutige Kunstlage vollkommen verstehen – diese auf den ersten Blick sonderhafte Mischung vom Inneren und Äußeren. Da Sie von der „Seele“ in Ihrem Artikel über mich sprechen (mit Mühe, aber doch habe ich ihn gut verstanden), so nehme ich an, daß wir uns im Inneren verstehen können. Ich werde Ihnen einmal darüber etwas ausführlicher schreiben, was Sie vielleicht für den „Zenit“ brauchen können. Am nächsten stehen nur, Slaven, in dieser Beziehung scheinbar die Deutschen und am wenigstens die Franzözen. Ich weiß nicht, wie weit Sie das „junge Deutschlang kennen“. Daß Sie statt №54 das №58 erhalten haben, hat vielleicht den Grund, daß mein Vertreter die №54 verhauft hat. Die Preise der Lythos bleiben, wie ich Ihnen mitteilte, 3 und 5 Dollar, d. h. 12 M. 60 f und 21 Mark (Goldmark). Ich kann nicht gut in verschiedenen Ländern verschiedene Preise machen. Wenn aber ein Fall kommen würde, daß jemand nicht so viel zahlen kann, aber doch einen nicht zu geringen Preis bietet, so teilen es mir bitte mit – vielleicht werde ich

eine Ausnahme machen können – besonders wenn das eine Galerie oder eine offene Sammlung ist. Wann möchten Sie meinen kurzen Artikel für №25 haben?

Mit herzlichem Gruß

Kandinsky

Превод писма:

Vajmar 17 I 24.

Südstr. 3

Poštovani gospodine Miciću,

Zahvaljujem Vam na pismu i na slanju Vašeg časopisa koji me je veoma inspirisao.

Možda uglavnom Sloveni moraju i mogu da u potpunosti razumeju celokupno današnje stanje umetnosti – ovaj na prvi pogled čudan spoj unutarnjeg i spoljašnjeg. Budući da u Vašem tekstu koji se odnosi na mene pričate o „duši“ (uspeo sam, mada sa mukom, da ga dobro razumem), pretpostavljam da se možemo razumeti kada je reč o unutarnjem. Jednom ću Vam o tome nešto detaljnije pisati, što biste možda mogli da objavite u Zenitu. Najbliže nama, Slovenima, u ovom odnosu stoje očigledno Nemci, a najdalje Francuzi. Ne znam dokle ste došli sa „Das junge Deutschland“. Razlog što ste umesto broja 54 dobili broj 58 možda leži u tome da je moj predstavnik (izdavač) rasprodao broj 54. Cena je ostala, kao što sam Vam rekao, 3 i 5 dolara, odnosno 12 maraka 60 pfeninga i 21 marka (zlatna marka). Ne mogu dobro da formiram cene u različitim zemljama. Ukoliko bude bilo slučaja da neko ne može toliko da plati, ali mu se ne nudi za nižu cenu, molim Vas da mi kažete – možda mogu da načinim izuzetak, naročito ako je reč o galeriji ili većoj kolekciji.

Kada želite da dobijete moj kratki tekst za broj 25?

Sa srdačnim pozdravom,

Kandinski

Година 1924. је очигледно ударна за пословну преписку и готово сасвим пословне односе Кандинског и Мицића. Ово друго писмо писано је већ две недеље након првог. Ту је видљив нешто опуштенији тон Кандинског у размишљањима о уметности и вероватно је одговор на Мицићево писмо, које је, могло би се претпоставити, окренуто сасвим његовим тезама о надмоћи словенске и балканске културе над западном, где каже: „Моžда углавном Sloveni moraju i mogu da u potpunosti razumeju celokupno današnje stanje umetnosti – ovaj na prvi pogled čudan spoj unutarnjeg i spoljašnjeg“. Међутим, „Najbliže nama, Slovenima, u ovom odnosu stoje očigledno Nemci, a najdalje Francuzi.“ Спомиње душу и унутарње човеково осећање, из чега се може закључити да су ти чиниоци од велике важности за разумевање одређеног уметничког дела и погледа на свет око себе (што Кандински и јесте изнео у свом ранијем спису

О духовном у уметности). Затим се бави техничким и пословним питањима, опет дистанциран и без емоције. Наводи да је грешком Мицићу послат број 58 часописа *Das junge Deutschland* уместо броја 54, и да је то вероватно зато што је тражени број распродат. Цена је иста. Не може за сваку земљу да одређује посебну цену. Интересује се до када треба да заврши свој чланак за *Зенит*.

Према нешто мало приснијем тону првог дела овог писма, рекло би се да се током јануара 1924. водила жива преписка између Мицића и Кандинског. Но Кандински ипак остаје уздржан и не упушта се превише у објашњавање својих ставова (могуће и зато што су различити од Мицићевих).

Треће писмо/дописница Кандинског:

Прекуцана дописница:

Kandinsky

Weimar, Südstr. 3.

Weimar 20 III 24.

Sehr geehrter Herr Mitizisch,

würden Sie so gut sein, meine Aquarelle nach Schluß meiner Ausstellung, umgehendan mich absenden zu laßen. Ich habe wenig Arbeiten und brauche diese für weitere Ausstellungen. Ich wurde Ihnen sehr dankbar sein. Es tut mir sehr leid, daß ich nicht dem besten Willen den Artikel für den „Zenit“ nicht fertigmachen konnte. Ich habe vieles schon früher versprochene noch nicht erledigt, da ich mit der Zeit unglücklicher Weise sehr knapp bin. Besonders diese ganze Zeit hatte ich über alle Grenzen zu tun gehabt. Berichten Sie mir bitte über den Ablauf der Ausstellung!

Mit vielen Grüßen

Kandinsky

У оквиру разгледнице, написао је и:

Vielen Dank für Ihre Karte, die ich eben erhielt.

Превод дописнице:

Vajmar, 20 III 24

Poštovani gospodine Miciću,

Da li biste bili tako dobri da mi nakon završetka izložbe odmah pošaljete moje akvarele nazad. Imam malo radova i ovi mi trebaju za dalje izložbe. Bio bih Vam veoma zahvalan. Veoma mi je žao da nisam bio najbolje volje kako bih mogao da završim tekst za Zenit. Imam već puno ranije obećanog što nisam obavio, tako da nažalost nisam imao dovoljno vremena. Naročito sam tokom ovog vremena morao da radim preko svake granice. Izvestite me, molim Vas, o izložbi.

Sa puno pozdrava,

Kandinski

Ова строго пословна разгледница је врхунски показатељ уздржаности манира и обраћања Василија Кандинског (највероватније после тромесечне преписке, јер је разгледница писана 20. марта): „Da li biste bili tako dobri da mi nakon završetka izložbe odmah pošaljete moje akvarele nazad. Imam malo radova i ovi mi trebaju za dalje izložbe. Bio bih Vam veoma zahvalan.“ Звучи као хладан туш за непрагматичног идеалисту Мицића.

Разгледница, која би подразумевала често неке срдачне поздраве или мање послован тон, овде је употребљена тактички, као телеграм, могуће да се избегне опширнија форма писма. Она је, на крају, добар пример који указује како на карактер преписке тако и на различитост карактера и емоционалних бића двојице уметника: један уздржан, сабран, послован, веома љубазног грађанског опхођења са детаљима (и данас савременог) фокуса на бизнис и сопствени маркетинг; други занесењак, препун емоција које не контролише, плах, искључив. Кандинског нису претерано волели руски револуционарни уметници (можда због господског држања и порекла).²⁵ Он те манире задржава и са егзалтираним Мицићем који увођењем Кандинског у *Зенит* жели да направи равнотежу „између погледа упућеног с једне стране Западу, где Кандински живи и ствара своју апстракцију, а с друге стране Истоку – одакле он потиче. [...] Кандинског назива апсолутним ствараоцем и апостолом мистичне човекове стваралачке душе! – Москва! Москва! Наша су срца окренута ка Истоку! ... Твоја душа и наша је душа ... Русијо!“ (Голубовић и Суботић 2008, 59) Овај усклик није наишао на плодно тле код Кандинског. Имао је посве другачије мишљење о уметности, о себи, о тржишној вредности својих дела и у складу с тим даље градио и грандиозно изградио своју светску каријеру.

Закључак

Од укупно 268 писама која сам дигитализовала, одабрала сам осам писама, чији су аутори најважније и најпродуктивније личности не само регионалне (Петров, Клек) већ и међународне уметничке авангардне сцене (Кандински) које су имале живу комуникацију са Мицићем и које су, попут Кандинског, имале утицаја на његово авангардно деловање. Нажалост, не постоји или је недоступна узвратна преписка, која би ове дигитализоване комуникације учинила далеко интересантнијим, а за науку драгоценим у разумевању „феномена Мицић“. На основу ових одабраних примера, увиђа се значај и углед који су *Зенит*, као и његов идејни творац и главни уредник Љубомир Мицић уживали међу домаћим и иностраним уметничким круговима. Такође, читајући ова писма, сазнајемо и какви су односи

25 Ел Лисицки о Кандинском говори: „Русији тако стран човек“. (Голубовић, Суботић 2008, 59)

владали између Мицића и осталих ликовних уметника и сарадника *Зенита*, откривајући да је долазило до повремених размирица и сукоба мишљења, али и да је њихова сарадња функционисала упркос томе.

Међутим, суштинску окосницу рада, не занемарујући значај *Зенита* и Мицића, чине концепт и метод дигитализације културног наслеђа, опет као предлог о неопходности убрзавања дигитализације у домену Дигиталне хуманистике, у овом случају Дигиталне историје уметности.²⁶

Дигитализацијом и национална баштина бива откривена свету и постаје „својеврсна лична карта“ идентитета једне уметношћу и идејама богате вишевековне културе. У том погледу, циљ дигитализације је далеко озбиљнији од појмова популаризације и употребе дигитализованих података за потребе музејске или школске презентације, едукације и сл. Она би морала да представља приоритет у стварању света паралелног „аналогног“, аналогној баштини, збиркама и артефактима које треба заштитити од пропадања. Тај паралелни свет је дигитални свет хуманистике, научних истраживања и другачија „лична карта“ баштинског идентитета од оне (аналогне) уз коју смо традиционално везани и на њој школовани.

Дигитализација писама из заоставштине Лјубомира Мицића, која се налази у Одељењу за архивску и документарну грађу Народног музеја у Београду, представља добар пример и смерницу за будуће подухвате. Дигитализација омогућава бољи увид у грађу, бржу и лакшу доступност, али и омогућава њену заштиту од спољних утицаја и претераног коришћења. Осим историчара уметности, дигитализована писма из заоставштине Лјубомира Мицића у будућности ће бити доступна и заинтересованој публици, која се путем њих упознаје са часописом *Зенит* и Мицићем као његовим главним идеатором и уредником. Такође, читајући ова писма сазнаје се и доста тога о његовом односу и комуникацији с другим авангардним уметницима, домаћим и страним, који су сарађивали с њим и чија су дела и текстови били објављивани и репродуковани у *Зениту*.

26 Рад је замишљен као пример поступања „корак по корак“ у основним начелима дигитализације архивске грађе, документације и папирног материјала, и дигитализације начелно: а) одабир, б) процена стања материјала услед руковања (као и процена потребе за дигитализацијом), в) одређивање приоритета (или, у овом случају, избор важнијих примера), г) припрема оригинала за дигитализацију, д) описивање и објашњење оригинала (препис, превод, скен оригинала). Давање на увид дигитализованих оригинала за сада је ограничено само на овај рад. У не тако далекој будућности, у потпуности дигитализована преписка, са одговарајућим метаподацима, публикованим оригиналима, преписима и преводима, дата на увид научној или чак најширој јавности, могла би знатно олакшати истраживања *Зенита* као авангардног покрета познатог и прихваћеног на европском нивоу баштине авангарде. Наравно, кроз тај пример и симболички указујемо на вредност дигитализованог наслеђа начелно, због тога што омогућује не само убрзање научноистраживачког рада, не само што штити оригинале од даљег оштећивања приликом руковања већ и отвара нове могућности сагледавања, анализе и историјскоуметничких или теоријских интерпретација баштине.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковић, Слађана. „Музејска документација – дигитализација и доступност – на примеру Историјског музеја Србије“. у *Отворени приступ музејској документацији у Србији; искуства, изазови и потенцијали*. Београд: Централни институт за конзервацију, 2016.
- Golubović Vidosava i Irina Subotić. *Zenit i avangarda '20-ih godina* [*Zenit and the Avant-garde of the Twenties*]. Београд: Narodni muzej Beograd, Institut za književnost i umetnost, 1983.
- Голубовић, Видосава и Ирина Суботић. *Зенит 1921–1926*. Загреб, Београд: Народна библиотека Србије, Институт за књижевност и уметност, СКД Просвјета, 2008.
- Голубовић, В. и С. Тутњевић (ур.). *Српска авангарда у периодици*, зборник радова. Београд, 1996.
- Denegri, Ješa. *Modernizam/avangarda – Ogledi o međuratnom modernizmu i istorijskim avangardama u jugoslovenskom umetničkom prostoru*. Београд: Službeni glasnik, 2012.
- Круљац, Весна. *Лазар Трифуновић – протагонист и антагонист једне епохе*. Београд: Народни музеј у Београду, 2009.
- Мано-Зиси, Ђорђе. „Сто двадесет година постојања и двадесет послератних година Народног музеја у Београду.“ *Годишњак града Београда* 11–12 (1965).
- Мароевић, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1993.
- Поповић, Владимир и Неда Јевремовић. *Народни музеј у Београду 1844–1994*, Београд: Народни музеј у Београду, 1994.
- Subotić, Irina. „Pregled zaostavštine Ljubomira Micića.“ *Izletopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, svezak XX (2015): 240–244.
- Растко Петровић Преписка*. приредила и коментаре написала Р. Шуљагић. Београд, 2003.
- Тешић, Гојко. *Српска књижевна авангарда (1902–1934) књижевноисторијски контекст*. Београд 2009.

ДИГИТАЛНИ ИЗВОРИ

- http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/digitization_guidelines_for_web.pdf
- http://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Zenit
- http://dh101.humanities.ucla.edu/?page_id=13
- <http://www.getty.edu/foundation/initiatives/current/dah/index.html>
- www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/preservation-of-documentary-heritage/digital-heritage/concept-of-digital-heritage/

Sofija Merenik
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

**SELECTED LETTERS FROM THE LEGACY OF LJUBOMIR MICIĆ.
PETROV, KLEK AND KANDINSKY WRITE TO MICIĆ**

Summary:

The legacy of Ljubomir Micić, which is kept in the Department for archival and documentary material in the National Museum in Belgrade, contains particularly important epistolary material. It includes letters that Micić received from the most important and most influential local and international avant-garde artists, photographs, exhibition invitations, catalogues, booklets, Micić's notes... Letters from W. Kandinsky, M. Petrov and J. Klek present the most significant testimonies in the legacy of Ljubomir Micić. They demonstrate ideas of zenitism and the avant-garde magazine *Zenith*, which main ideator and founder was Micić, in the best manner. These letters expose how their collaboration functioned, as well as their personalities and characters, and especially Micić's personality, who was rather difficult and capricious by nature. The main focus of this article, following the above mentioned, is the analysis of selected letters from Micić's legacy as well as a mention about the work in digital processing of this epistolary material.

Key words:

Ljubomir Micić, *Zenith*, zenitism, avant-garde, correspondence, Wassily Kandinsky, Mihailo Petrov, Jo Klek